

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MƏSUD ƏLİOĞLUNUN ƏDƏBİ-TƏNQİDİ GÖRÜŞLƏRİ

İxtisas: 5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı
5715.01 – Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, ədəbi təhlil və tənqid

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Nurlanə Hümət qızı Məmmədova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş
dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2021

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Ədəbi tənqid şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

filologiya elmləri doktoru, dosent

Məhəmmədli Bayram oğlu Mustafayev

Rəsmi opponentlər:

filologiya elmləri doktoru, professor

İslam Eynəli oğlu Qəribov

filologiya elmləri doktoru, professor

Flora Sultan qızı Naciyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Ülviyyə Həsəməddin qızı Rəhimova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

akademik, filologiya elmləri doktoru,
professor

İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

İsmixan Məhəmməd oğlu Osmanlı

Elmi seminarın sədri:

filologiya elmləri doktoru, dosent

Əlizadə Bayram oğlu Əsgərli

İŞİN ÜMUMİ SƏVIYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Ədəbi-nəzəri fikrimiz daim zənginləşir, klassik və müasir ədəbi irsin tədqiqində yeni nailiyyətlər qazanır. Bu sahədə, xüsusən, milli ədəbi tənqidin rolu və gördüyü işlər müstəsnaadır. Ədəbiyyatşünaslığın metodologiyasının müəyyənləşdirilməsində, ədəbi irsin çağdaş ədəbi meyarlarla qiymətləndirilməsində ədəbi tənqid ön mövqedə dayanır.

Ədəbi tənqid tarixini müasir dövrün prizmasından tədqiq etmək, bu tarixi formalaşdıran tənqidçilərin yaradıcılığını müasir meyarlar baxımından dəyərləndirmək vacib məsələlərdən biridir. Bu baxımdan ədəbi prosesdə öz orijinal yazı üslubu ilə yadda qalan Məsud Əlioğlunun ədəbi-tənqidi görüşlərinin tədqiqata cəlb edilməsi hər zaman öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

Məsud Əlioğlu qısa ömrü ərzində (1928-1973) milli ədəbiyyatşünaslığın aktual nəzəri problemləri ilə maraqlanmış, məhsuldar bir yaradıcılıq irsi qoyub getmişdir. Ömrünü ədəbiyyat tarixinin öyrənilməsinə sərf edən Məsud Əlioğlu özünüifadə etmə qabiliyyəti güclü olan tənqidçilər sırasında yer almaqdadır.

Məsud Əlioğlunun ədəbi-tənqidi irsi çoxcəhətli və universal xarakteri ilə seçilir. Bu irsi araşdırmaq, alimin yaradıcılığının əsas xüsusiyyətlərini sistemləşdirmək ədəbi tənqidin başlıca vəzifələrindən biridir. Bununla belə, tənqidçinin yaradıcılığı az öyrənilmiş, sistemli şəkildə tədqiqata cəlb edilməmişdir. Tədqiq olunan mövzunun aktuallığı buradan irəli gəlir.

Bədii yaradıcılığı öyrənə-öyrənə ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslıq həm də öz əhəmətlərini, tarixini, mərhələlərini yaradır. Bu əhəmətləri, ədəbi axtarışları üzə çıxarmaq, sistemləşdirmək bu gün vacib bir məsələ kimi ortaya çıxır. Məsud Əlioğlunun elmi irsini tədqiq etmək ədəbi-estetik fikrimizin XX əsrin 50-70-ci illər mərhələsini, əhəmətlərini üzə çıxarmaq baxımından əhəmiyyətlidir. Dissertasiyada təkcə Məsud Əlioğlunun ədəbi-tənqidi yaradıcılığından bəhs olunmur, eyni zamanda elmi-nəzəri fikrimizin konkret bir dövrü haqqında dolğun təsəvvür yaradılır. Bu da mövzunun aktuallığını şərtləndirir.

Məsud Əlioğlunun yaradıcılığına elmi marağ XX əsrin 60-cı illərindən başlanılmışdır. Onun tənqidçilik fəaliyyətinin araşdırılmasında Cəlal Abdullayev, Əli Saləddin, Yəhya Seyidov, Əbülfəz İbadoğlu, Bəkir Nəbiyev, Ayaz Vəfalı, Zaman Əsgərli, Nazif Ələkbərli, Elçin, İmamverdi Əbilov, İntiqam Qasımzadə, Şamil Salmanov, Vaqif Yusifli, Şirindil Alışanlı, Nizami Cəfərov, Sələhəddin Xəlilov, Azər Turan və başqalarının əməyini qeyd etmək olar. Bu tədqiqatlarda bir tənqidçi kimi Məsud Əlioğlu şəxsiyyəti, tənqidçi fərdiyyəti ön plana çəkilmiş, orijinal yazı üslubundan bəhs edilmişdir. Bununla belə, Məsud Əlioğlunun yaradıcılığının öyrənilməsi istiqamətində geniş həcmli tədqiqat əsəri yoxdur. Lakin bu məqalələrin Məsud Əlioğlunun həyat və yaradıcılığının ayrı-ayrı məqamlarının araşdırılması istiqamətində ilk təşəbbüs kimi əhəmiyyəti böyükdür. Dissertasiyada yeri gəldikcə bu çoxsaylı məqalələrdən istifadə edilmiş, hər bir məqaləyə konkret predmet baxımından yanaşılmışdır. Məsud Əlioğlunun tənqidi görüşlərinin araşdırılmasında mühüm istiqamət kimi onun çap olunan kitabları ilə bağlı yazılan məqalələri daxil etmək olar. Alimin “Ədəbiyyatda yeni insan” (1964-cü il) toplusu nəşr edildiyi vaxtdan bu günədək yaradıcılığının müxtəlif sahələri haqqında ədəbiyyatşünas və tənqidçilər məqalə və rəylər yazmışdılar. Bu işdə ilk addım Cəlal Abdullayev¹ məxsusdur. O, Məsud Əlioğlu yaradıcılığında müsbət qəhrəman məsələsinin işlənmə dərəcəsinə nəzər salmış, qaldırılan problemlərin elmi-nəzəri səviyyəsini yüksək qiymətləndirmişdir. Bundan başqa kitabın məziyyətləri barədə Yəhya Seyidovun “Ədəbiyyatda yeni insan”², Əli Saləddinin “Yeni insanın tənqidi”³ başlıqlı məqalələləri çap olunmuşdur. Tənqidçinin “Məslək qardaşları” (1966-cı il) toplusunun çapı ilə əlaqədar Əli Saləddinin “Məslək naminə”⁴ başlıqlı məqaləsi dövrü mətbuat səhifəsində nəşr olunmuşdur. Məqalədə tənqidçinin klassik irsə münasibəti məsələsi

¹ Abdullayev, C.M. Yeni insan haqqında düşüncələr // Ədəbiyyat və incəsənət. – 1964, 28 noyabr. – s. 4.

² Seyidov, Y.Q. Ədəbiyyatda yeni insan // Kommunist. – 1965, 12 fevral. – s. 3.

³ Saləddin, Ə.M. Yeni insanın tənqidi // Azərbaycan gəncləri. – 1965, 28 mart. – s.3.

⁴ Saləddin, Ə.M. Məslək naminə // Azərbaycan gəncləri. – 1967, 22 oktyabr. – s. 3.

diqqət mərkəzinə çəkilmişdir. Məsud Əlioğlunun vəfatından sonra 1974-cü ildə çap olunan “Ədəbi fraqmentlər”⁵ toplusuna müqəddimə yazan şair-alim Qasım Qasımzadə tənqidçinin şəxsiyyətinə üç prizmadan yanaşmış, onun elmi irsində istedad, zəhmətsevərlik və xalqsevərlik amillərini yüksək qiymətləndirmişdir.

Məsud Əlioğlunun ədəbi-tənqidi fikir tarixində xidmətlərini Yəhya Seyidov tənqidçinin 1979-cu ildə nəşr olunan “Məhəbbət və qəhrəmanlıq”⁶ toplusuna yazdığı giriş sözündə yüksək dəyərləndirmiş, tənqidçi-ədəbiyyatşünasın ədəbi fəaliyyətini geniş təhlil etmişdir. Bu kitabla bağlı Bəkir Nəbiyevin yazdığı “Məhəbbət və qəhrəmanlıq”⁷ məqaləsində tənqidçinin əsərlərinin aktuallığı, müasirliyi önə çəkmişdir.

Məsud Əlioğlunun tənqidi irsinin araşdırılmasında ikinci istiqaməti onun anadan olması ilə bağlı müxtəlif ədəbi-mədəni tədbirlərin həyata keçirilməsi təşkil edir. Buna görə də Məsud Əlioğlu yaradıcılığına elmi-nəzəri səviyyədən qayıdışı 1998-ci ildən götürə bilərik. Tənqidçinin anadan olmasının 70-ci ildönümü münasibətilə çap olunan məqalələrdə onun tənqidi irsinə obyektiv münasibəti izləmək mümkündür. Zaman Əsgərli “Sözü qalan tənqidçi”⁸ məqaləsində Hüseyn Cavid yaradıcılığına münasibətdə Məmməd Cəfər Cəfərovlə Məsud Əlioğlu tədqiqatlarını müqayisə edir, onların təhlillərinin məzmunundakı fərqləri müəyyənləşdirir, monoqrafiyaların yazıldığı tarixi şəraiti diqqət mərkəzinə çəkir, Məsud Əlioğlunun tənqidi irsində Vanslovun estetikasının təsirini düzgün izah edirdi. Nazif Ələkbərlinin “Tənqiddən keçən şəxsiyyət”⁹ məqaləsi Məsud Əlioğlunun tənqidçilik fəaliyyəti haqqında müfəssəl məlumat xarakteri daşıyırdı. Professor Şamil Salmanov “Tənqidçi ehtirası ilə”¹⁰ məqaləsində Məsud Əlioğlunu professional tənqidçi

⁵ Əlioğlu, M.Ə. Ədəbi fraqmentlər / M.Ə.Əlioğlu. – Bakı: Gənclik, – 1974. – s.3-6.

⁶ Əlioğlu, M.Ə. Məhəbbət və qəhrəmanlıq / M.Ə.Əlioğlu. – Bakı: Yazıçı, – 1979. – s. 5-8.

⁷ Nəbiyev, B.Ə. Məhəbbət və qəhrəmanlıq // Ədəbiyyat və incəsənət. – 1979, 24 avqust. – s. 6.

⁸ Əsgərli, Z.Ş. Sözü qalan tənqidçi // Azərbaycan müəllimi. – 1998, 24 dekabr. – s.4.

⁹ Ələkbərli, N.Ə. Tənqiddən keçən şəxsiyyət // – Bakı: Ulduz, – 1998. №12, – s.86-87.

¹⁰ Salmanov, Ş.M. Tənqidçi ehtirası ilə // Ədəbiyyat qəzeti. – 1998, 16 oktyabr. – s.3.

kimi diqqətə çatdırır, onun fəaliyyətə başladığı dövrdə digər tənqidçilər sırasında yerinə diqqəti yönəldir, özünəməxsus təfəkkür tərzinə, orijinal tənqidçi üslubuna malik olduğunu qeyd edirdi.

2008-ci ildə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda Məsud Əlioğlunun anadan olmasının 80 illiyinə həsr olunmuş tədbir keçirilməsi tənqidçinin fəaliyyətinin araşdırılmasında yeni mərhələ oldu. Belə ki, yubiley münasibətilə yazılan məqalələr elmi-nəzəri əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı, xatirə xarakteri daşıyırdı. Şirindil Alışanlı “Nəzəri fikrin yaşamaq haqqı”¹¹ məqaləsində ictimai və fəlsəfi fikir tarixində Məsud Əlioğlunun xidmətlərini göstərmiş, ədəbi-nəzəri fikrin inkişafında onun irsinin aktuallığı məsələsinə aydınlıq gətirmişdir. “Azərbaycan” jurnalının 11-ci sayında “Məsud Əlioğlu – 80” başlığı altında İntiqam Qasımzadə və İmamverdi Əbilovun məqalələri çap olunmuşdur. İntiqam Qasımzadə “İşığı qalır”¹² məqaləsində tənqidçinin romantik xarakterinin onun yaradıcılığına təsirini, cəsarətli tənqidçi mövqeyini diqqət mərkəzinə çəkmişdir. İmamverdi Əbilovun “Söndükcə zəka əhli-vətən ağılayacaqdır”¹³ yazısı Məsud Əlioğlu ilə bağlı xatirələrə həsr olunmuşdur. Azər Turan “Fikir həyatımızın Məsudu”¹⁴ məqaləsində isə Məsud Əlioğlunu Azərbaycan ədəbi tənqid tarixində ayrıca bir mərhələ kimi dəyərləndirmişdir. Səlahəddin Xəlilov¹⁵ isə tənqidçinin yaradıcılığında fəlsəfi qatı müəyyənləşdirməyə çalışmışdır.

2018-ci il sentyabr ayının 25-də Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda “Məsud Əlioğlu – 90” tədbirinin keçirilməsi, akademik İsa Həbibbəylinin onu “Universal tənqidçi”¹⁶ kimi qiymətləndirməsi müasir dövrdə Məsud Əlioğlu yaradıcılığına

¹¹ Alışanlı, Ş.H. Nəzəri fikrin yaşamaq haqqı // Ədəbiyyat qəzeti. – 2008, 7 noyabr. – s. 1-3.

¹² Qasımzadə, İ. B. İşığı qalır // – Bakı: Azərbaycan, – 2008. №11, s. 133.

¹³ Əbilov, İ.Y. Söndükdə zəka əhli-vətən ağılayacaqdır // – Bakı: Azərbaycan, – 2008. №11, – s. 134-137.

¹⁴ Turan, A.İ. Fikir həyatımızın Məsudu // Ədəbiyyat qəzeti. – 2008, 10 oktyabr. – s. 4.

¹⁵ Xəlilov, S.S. Məsud Əlioğlunun yaradıcılığında fəlsəfi meyl haqqında: [Elektron resurs] / URL:http://www.anl.az/down/meqale/525/525_mart2009/71070.htm

¹⁶ Akademik İsa Həbibbəyli: Məsud Əlioğlu universal ədəbiyyatşünaslıq təfəkkürünə malik görkəmli alim olub // Ədəbiyyat qəzeti. – 2018, 29 sentyabr. – s.27.

verilən yüksək dəyərin göstəricisidir. Vaqif Yusiflinin “Məsud Əlioğlu: 90 ilin yarısı”¹⁷ məqaləsi onun hərtərəfli tənqidçi üslubunun orijinallığını üzə çıxarırdı.

Beləliklə, mövzu ilə bağlı adı çəkilən məqalələr göstərir ki, Məsud Əlioğlunun ədəbi-tənqidi görüşləri həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu mülahizələrin tənqidçinin fəaliyyətinin araşdırılması istiqamətində oynadığı rol böyükdür.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini Məsud Əlioğlunun ədəbi-tənqidi görüşlərində yer alan çoxcəhətli problemlərin, onun yaradıcılığı kontekstində ədəbi şəxsiyyətlərin ədəbiyyat tarixindəki rolunun öyrənilməsi təşkil edir. Tədqiqatın predmeti isə Məsud Əlioğlunun tənqidi irsini əhatə edən monoqrafik araşdırmaları, məqalələri, resenziyalarıdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi Məsud Əlioğlunun tənqidçilik fəaliyyətini araşdırmaq, onun monoqrafiya, məqalə, resenziyalarında öz əksini tapan fikirlərini təhlil etmək, ümumiləşdirmələr aparmaq, sistemli şəkildə tədqiq etmək, Azərbaycan ədəbi tənqid tarixində onun yerini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Qarşıya qoyulmuş məqsədin həyata keçirilməsi ilə bağlı aşağıda göstərilən tədqiqat vəzifələrinin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Məsud Əlioğlunun tənqidçilik fəaliyyətinin əsas xüsusiyyətlərini və mərhələlərini tədqiq etmək;
- Dövrün ədəbi-elmi mühiti çərçivəsində tənqidçinin estetik təərəflərini sistemləşdirmək;
- Məsud Əlioğlunun tənqidçi üslubunu ortaya çıxarmaq;
- Ədəbi prosesdə Məsud Əlioğlunun yerini və mövqeyini, irəli sürdüyü mülahizələrin orijinallığını aydınlaşdırmaq;
- Azərbaycan ədəbiyyatının aktual problemlərinin həllində Məsud Əlioğlunun rolunu müəyyənləşdirmək;
- Məsud Əlioğlunun tənqidçilik fəaliyyətində ədəbi şəxsiyyətlər problemini araşdırmaq;

¹⁷ Yusifli, V.Ə. Məsud Əlioğlu: 90 ilin yarısı // – Bakı: Azərbaycan, – 2018. №10, – s. 123-127.

- Qadın-ana hüququnun sovet ədəbiyyatında öz əksini tapmasına Məsud Əlioğlunun münasibətini öyrənmək, milli və ümumbəşəri dəyərlərin çağdaş ədəbiyyatda yerini müasir ədəbiyyatşünaslıq mövqeyindən təhlil etmək;

- “Cəlil Məmmədquluzadənin dramaturgiyası” monoqrafiyası əsasında milli realizmin nəzəri-estetik səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsində Məsud Əlioğlunun rolunu nəzərdən keçirmək;

- “Hüseyn Cavidin romantizmi” monoqrafiyasını təhlil etməklə milli romantizmin tədqiqində yeni mərhələnin formalaşmasında Məsud Əlioğlunun xidmətlərini öyrənmək;

- Məsud Əlioğlunun klassik ədəbi irsə həsr etdiyi tədqiqatlarda mövzu və problem dairəsini üzə çıxarmaq, klassiklərin yaradıcılığının fəlsəfəsinin açılmasında tənqidçinin mövqeyini qiymətləndirmək;

- Məsud Əlioğlunun “Atalar və oğullar” probleminə yanaşma tərzini açmaq, bu problemin həllində marksist estetikanın “Atalar və oğullar” konsepsiyasına geniş münasibət bildirmək, ədəbi-tarixi prosesdəki sağlam meyillərlə yanaşı, dövrün konyuktur ədəbi mövqələrinə qiymət vermək;

- Müasir irsin tədqiqində Məsud Əlioğlunun araşdırmalarının dəyər və əhəmiyyətini ön plana çəkmək;

- Azərbaycan poeziyasında novatorluq axtarışlarını tədqiqatə cəlb etmək;

- Məsud Əlioğlunun elmi irsində Azərbaycan nəsrinin inkişaf meyillərinə nəzər salmaq;

Tədqiqat metodları. Dissertasiya işində elmi-nəzəri materiallar sistemli şəkildə araşdırılmışdır. Tədqiqat zamanı tarixi-müqayisəli və tarixi-tipoloji təhlil metodlarına üstünlük verilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Tədqiqatın elmi yeniliyi müdafiyyə təqdim olunan aşağıdakı yeni elmi müddələrdə əks olunur:

- Ədəbi-nəzəri fikrimizdə müstəqil düşünə bilən, yaradıcılığın nəzəri-estetik cəhətlərinə diqqət yetirən, ədəbi prosesdə yeni faktlara obyektiv münasibət göstərən tənqidçi şəxsiyyətinin diqqətə çatdırılması;

- Sosioloji və estetik tənqidin konsepsiyalarını özündə birləşdirən tənqidçi fərdiyyətinin üzə çıxarılması;

- Məsud Əlioğlunun bir-birinə antiteza təşkil edən XX əsrin 50-ci və 60-70-ci illər yaradıcılıq mərhələlərinin izlənilməsi. Tənqidçinin 50-ci illərdəki fəaliyyətinin axtarış, 60-70-ci illərdəki fəaliyyətinin isə kamillik mərhələsi kimi səciyyələndirilməsi;

- Azərbaycan nəsrinin problemlərinin ədəbi tənqiddə işıqlandırılması istiqamətində Məsud Əlioğlunun oynadığı rolun müəyyənləşdirilməsi;

- Azərbaycan poeziyasının tədqiqində Məsud Əlioğlunun özünəməxsusluğu və orijinallığı;

- Məsud Əlioğlunun klassik irsə münasibəti məsələsi;

- Məsud Əlioğlunun nəzəri biliyə sahib tənqidçi kimi əsaslandırılması;

- Teatr və incəsənətlə bağlı yazılmış məqalələrdə Məsud Əlioğlunun tənqidçilik fəaliyyətinin universallığının və çoxsaxələliliyinin qiymətləndirilməsi;

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Məsud Əlioğlu şəxsiyyətinə, fəaliyyətinə müxtəlif məqalələrdə toxunulsa da, ayrıca tədqiqat predmeti seçilməmiş, yaradıcılığı bütövlükdə araşdırılmamışdır. Buna görə də dissertasiya müasir elmi tələblər səviyyəsində Məsud Əlioğlu irsinə həsr olunmuş ilk elmi tədqiqat əsəridir. İşin elmi yeniliyini aşağıdakı şəkildə müəyyənləşdirmək olar:

- Məsud Əlioğlunun tənqidçilik fəaliyyəti ilk dəfə olaraq sistemli şəkildə araşdırılır.

- Məsud Əlioğlu sosioloji və estetik tənqidin qovşağında yetişən tənqidçi kimi nəzərdən keçirilir.

- Məsud Əlioğlunun tənqidçilik fəaliyyəti tarixilik və müasirliyin vəhdətində açılır.

- “Atalar və oğullar” probleminin mahiyyətinə Məsud Əlioğlunun yanaşma tərzini tədqiq edilir.

- Azərbaycan poeziyasının tədqiqində Məsud Əlioğlunun xidmətləri araşdırılır.

- Azərbaycan nəsrinin nəzəri problemlərinə Məsud Əlioğlunun yanaşma tərzini tədqiqat obyektinə seçilir.

- Məsud Əlioğlunun ədəbi-tənqidi görüşlərinin fəlsəfi aspekti üzə çıxarılır.

- İlk dəfə olaraq Məsud Əlioğlunun kitablar haqqında yazdığı rəylər, resenziyalar kompleks şəkildə öyrənilir.

- İlk dəfə olaraq Məsud Əlioğlunun teatrla bağlı görüşləri diqqətə çatdırılır.

- Məsud Əlioğlunun ədəbi əlaqələr probleminə münasibəti təhlilə cəlb olunur.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Məsud Əlioğlunun ədəbi-tənqidi fəaliyyəti ədəbi tarixi təcrübənin problemlərini əhatə etdiyindən XX əsrin ümumi mənzərəsini əks etdirən mənbə kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Tənqidçinin elmi irsinin gələcəkdə öyrənilməsi baxımından dissertasiya işinin əsas müddəaları və elmi nəticələrindən praktik vəsait kimi istifadə edilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın hər bir fəslə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Ədəbi tənqid şöbəsinin iclaslarında müzakirə edilmişdir. Tədqiqat işinin əsas müddəaları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi elmi jurnallarda, ölkədaxili və xaricində keçirilən beynəlxalq konfransın materiallarında, beynəlxalq xülasələndirmə və indeksləmə sistemlərinə daxil olan dövrü elmi nəşrdə işıq üzə görmüşdür.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Ədəbi tənqid şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiya işinin strukturu və ümumi həcmi. Dissertasiya işi girişdən, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiya işinin ümumi həcmi 284979 işarədən ibarətdir. Giriş 13288 işarədən, birinci fəsil 63320 işarədən, ikinci fəsil 102169 işarədən, üçüncü fəsil 99293 işarədən, nəticə isə 6909 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqat metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, tədqiqatın elmi yeniliyi, tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobasiyası və tətbiqi, strukturu şərh olunur.

Dissertasiyanın birinci fəslı “**Məsud Əlioğlunun tənqidçilik fəaliyyətinin əsas mərhələləri**” adlanır. Bu fəsil iki paraqrafdan ibarətdir. “**Məsud Əlioğlunun tənqidçi fərdiyyətinin formalaşmasında 50-ci illər xüsusi mərhələ kimi**” adlanan birinci paraqrafda Məsud Əlioğlunun tənqidçilik fəaliyyətindən, elmi araşdırmalarından, məqalə və monoqrafiyalarından danışılır. Marksist metodologiyasının təsiri altında yaradıcılığa başlayan, İkinci Dünya Müharibəsindən sonra yeni repressiya dalğasının ədəbiyyatda gücləndiyi bir vaxtda öz üslubu ilə fərqlənən Kamal Talıbzadə, Bəkir Nəbiyev, Pənah Xəlilov, Qulu Xəlilov, Yəhya Seyidov kimi tənqidçilərin sırasında Məsud Əlioğlunun elmi yaradıcılıq axtarışları haqqında bu paraqrafda əyani təsəvvür yaradılır. Tənqidçi fərdiyyəti, orijinal tənqidçi üslubu, ədəbi prosesdə aktual mövqeyi Məsud Əlioğlunun 50-ci illərdə formalaşan tənqidçilər sırasına daxil edilməsinə gətirib çıxarır.

Məsud Əlioğlunun 50-ci illərdə apardığı araşdırmalar göstərdi ki, bu illər onun tənqidçilik fəaliyyəti məhsuldarlığı ilə seçilmişdir. Sosioloji tənqidin əsas keyfiyyətlərini özündə cəmləşdirən yaradıcılıq istiqaməti seçməsi təbii və qəbul edilən idi. Çünki ehtiyatlı mövqe tutmaq, rejimin tələblərinə cavab vermək bir tənqidçi kimi Məsud Əlioğlunun da qələmindən yan keçmədi. Belə bir çətin şəraitdə tənqidçi öz fəaliyyətini davam etdirmiş, maraqlı və cəsarətli fikirləri, obyektiv mülahizələri onun öz üslubu olan tənqidçi kimi tanınmasına kömək etmişdir. Əslində tənqidçinin fəaliyyətində ziddiyyətli bir mərhələ səciyyəsi də diqqətimizi cəlb etmişdir. Məsud Əlioğlu 50-ci illərin əvvəllərində yazdığı məqalələrdə münasibət hədəfi seçdiyi əsərlərin mövzusu və obrazların təhlili üzərində geniş dayanırdısa, 50-ci illərin ortalarından əsas diqqəti bu məsələlərin fonunda nəzəri qənaətlərini əsaslandırmağa yönəlmişdir. Buna görə

də Məsud Əlioğlunun bu dövrdəki fəaliyyəti axtarış mərhələsi kimi səciyyələndirilir.

Ədəbi şəxsiyyətlərin yaradıcılığının mərhələ təsnifatını aparmaq onların fəaliyyətinin əsas mövzu və problemləri barədə müəyyən təsir formalaşdırmaq, səciyyəvi cəhətlərini nəzərə çatdırmaq baxımından imkan yaradır. Hər dövrün ümumi mənzərəsi tənqidçinin fəaliyyətinə də təsirsiz qalmır. 60-cı illərdə ədəbiyyatımızda baş verən dəyişikliklər, demokratikləşmə prosesi Məsud Əlioğlunun da qələmindən yan keçmir. Buna görə də birinci fəslin **“Məsud Əlioğlunun tənqidçilik axtarırlarının 60-70-ci illər mərhələsi”** adlanan ikinci paraqrafında bu mərhələ ayrıca tədqiqata cəlb edilir. Bu paraqrafda Məsud Əlioğlunun romantizm cərəyanının nümayəndələrinə münasibəti tədqiq olunur, Məhəmməd Hadi, Abdulla Şaiq, Abbas Səhhət yaradıcılığının təhlilində estetik tənqidin prinsiplərinə əməl etdiyi görünür. Romantiklərin yaradıcılığının vətən eşqi, hürriyyət obrazı, mədəni tərəqqi, gələcəyə nikbin baxış, təbiətin təsviri mövzuları ətrafında təhlili romantizmin əsas nəzəri xüsusiyyətlərini Məsud Əlioğlunun düzgün istiqamətdə işlədiyini üzə çıxarır.

Tənqidçinin Abbas Səhhət yaradıcılığının manifesti olan “Şair, şeir pərisi və şəhərli” şeirinin tədqiqata cəlb edilməsi romantizmin nəzəri məsələlərinin həll edilməsinə şərait yaratmışdır. 50-ci illərin tədqiqatlarında “sənət sənət üçündür” nəzəriyyəsi əsas tutularaq, romantiklərin yaradıcılığının həyatla əlaqəsinin kəsilməsi fikirləri romantizm haqqında yanlış mülahizələrin yaranmasına səbəb olmuşdur. Tənqidçi şairin bu əsəri vasitəsilə bədii ədəbiyyatı həyatla əlaqələndirmiş, bu yanlış təsəvvürlərə qarşı çıxmışdır. Azərbaycan təbiətinə vurğunluq bütün romantiklərin yaradıcılığına sirayət etmişdir. Amma peyzaj lirikasına Abbas Səhhət qədər fəsil obrazı gətirən yoxdur. Bu şeirlər fəsillərin növbələşməsini xatırladır və insan hissləri ilə vəhdətdə verilir. Məsud Əlioğlunun bu dəyişməni görməsi və izaha çalışması Səhhət romantizminin təhlilində ilk addımdır.

Cəfər Cabbarlının “Solğun çiçəklər”, “Mənsur və Sitarə”, “Aydın”, “Oqtay Eloğlu” əsərlərinin qəhrəmanlarını romantik-sentimental əhval-ruhiyyə daşıyıcısı kimi təqdimi vacib bir problemi

ortaya çıxarır. Sovet dövründə Cəfər Cabbarlının yaradıcılığında metod mürəkkəbliyi məsələsinə toxunan tənqidçi az idi. Bu problem Məsud Əlioğlunun diqqətindən yayınmamışdır. Cəfər Cabbarlının realist, yoxsa romantik sənətkar olması məsələsində gəldiyi yekun qənaət belə idi: *“C.Cabbarlı sənətin başlanğıc dövründə iki mühüm xüsusiyyəti özündə birləşdirmiş və bu xüsusiyyətlər yazıçının, demək olar ki, yaradıcılıq həyatının axırına qədər bütün əsərlərində həlledici amil kimi diqqəti cəlb edir. Bu da romantizmlə realizmin, başqa sözlə, romantik üslubla realist təsvir üsulunun çox halda birləşməsi, biri digərinin tamamlanması, vəhdət halında meydana çıxmasıdır”*¹⁸.

Tənqidçi bu əsərlərdə sentimental ruhun olduğunu qəbul edirdi. Lakin onu “izm”lər sırasına daxil etmirdi. Bu da səbəbsiz deyildi. Sentimentalizm cərəyanının Azərbaycan ədəbiyyatında yeri haqqında akademik İsa Həbibbəylinin gəldiyi qənaət tənqidçinin bu şəkildə yanaşmasının səbəbini yetərinə izah edir: *“Uzun illər Azərbaycan romantizminin daxilində təmsil olunmuş sentimental ədəbiyyatın dövrün romantik ədəbiyyatından fərqli xüsusiyyətləri də var idi. Hissi-sentimental əhval-ruhiyyənin təsvir və tərənnümü, nisgil və göz yaşlarının diqqətə alınması, məktubdan bədii vasitə kimi istifadə və sair elementlər sentimental ədəbiyyatı fərqləndirirdi”*¹⁹. Bu fikirləri əsas tutaraq, Cəfər Cabbarlıni “Solğun çiçəklər”, “Mənsur və Sitarə” əsərlərində sentimentalizm ədəbiyyatının nümayəndəsi kimi görürük. “Aydın”, “Oqtay Eloğlu” əsərlərinə gəldikdə isə sentimental ruhdan çox tənqidi realizmin elementləri vardır: *“Aydın” və “Oqtay Eloğlu” əsərlərində mühit və qəhrəman, şəxsiyyət və cəmiyyət problemlərinin qoyuluşunda və bədii həlli üsulunda bu əlamət qabarıq şəkildə üzə çıxır”*²⁰.

Bir tənqidçi kimi Məsud Əlioğlunun yaradıcılıq üslubundakı rəngarənglik 60-cı illərdəki məqalələrində daha çox diqqəti cəlb

¹⁸ Əlioğlu, M.Ə. Darıxan adamlar (Seçilmiş əsərləri) / M.Ə.Əlioğlu. – Bakı: Təhsil, – 2018. – , s. 309.

¹⁹ Həbibbəyli, İ.Ə. Tənqidi realizm epoxası və romantizm: [Elektron resurs] / URL: https://525.az/site/?name=xeber&news_id=91801#gsc.tab=0

²⁰ Məmmədova, T.Q. C.Cabbarlı yaradıcılığının bədii metod təkamülü: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyası / – Bakı, 1989. – s. 125.

edir. “Məhəbbət və qəhrəmanlıq”, “Füzuli və Üzeyir”, “Vaqif və Vidadi”, “C.Məmmədquluzadə və S.S.Axundov hekayələri”, “Məslək qardaşları” məqalələri orijinal düşüncə tərzini və üslub zənginliyi ilə fərqlənən tənqidi materiallardır. Məsud Əlioğlunun monoqrafik səciyyə daşıyan geniş həcmli “Məhəbbət və qəhrəmanlıq” məqaləsində “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Koroğlu” və aşiq yaradıcılığı əsasında bu iki anlayış bədii təcəssümünü tapmışdır. Onun “Məslək qardaşları” məqaləsində Sabir şeiri ilə Cəlil Məmmədquluzadə məqalələri arasında müqayisələr aparılması, poeziya ilə publisistika arasında bağlılığın təhlil edilməsi, “Vaqif və Vidadi” məqaləsində Vaqif və Vidadi şeirinin mahiyyətini açanda eyni problemə müraciət edən şairləri qoşalaşdıran səbəbləri üzə çıxarması, Vaqifin şeirlərinə xas olan nikbinlik fəlsəfəsi ilə Vidadi poeziyasının mahiyyətinə hopan kədər fəlsəfəsinin iki sənətkarın məşhur deyişmələri kimi qarşı-qarşıya qoyulması maraqlı yanaşma tərzini ortaya çıxarırdı.

Tənqidçinin bir-birinə antiteza təşkil edən yaradıcılıq mərhələsi haqqında belə qənaətə gəlirik ki, 50-ci illərdə Məsud Əlioğlu sosioloji tənqid istiqamətini seçmiş, təhlillərində realist üsluba əməl etmiş, müasirliyə daha çox meyil etmişdir. Tənqidçi 60-70-ci illər mərhələsində isə estetik tənqidin nümayəndəsi kimi özünü göstərmiş, romantik üsluba malik olmuş, klassik irsin tədqiqinə üstünlük vermişdir. Bu mərhələdə Məsud Əlioğlunun üslubu sabitləşmiş, bir tənqidçi kimi yaradıcılığının kamillik mərhələsinə qədəm qoymuşdur.

Tədqiqat işinin bu fəslində əldə edilən əsas müddəalar və elmi nəticələr aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır²¹.

²¹ Məmmədova, N.H. Ədəbi tənqiddə Məsud Əlioğlu imzası // Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 94 illiyinə həsr olunmuş Gənc tədqiqatçıların I Beynəlxalq Elmi Konfransı, – Bakı: Bakı Mühəndislik Universiteti, – 05-06 may, – 2017, – s. 751-752; Məmmədova, N.H. Süleyman Sani Axundov yaradıcılığı Məsud Əlioğlunun tədqiqində // – Bakı: Ədəbiyyat məcmuəsi, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun əsərləri, – 2018. XXXII, №1, – s. 222-229; Məmmədova, N.H. 60-cı illərin ədəbi prosesində Məsud Əlioğlunun yeri və mövqeyi // – Bakı: Dil və ədəbiyyat, Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı Dövlət Universiteti, – 2019. № 2 (110), – s. 282-284.

Dissertasiyanın ikinci fəslı “**Ədəbi tənqıdın müasırlik axtarıları**” sərılvhəsi altında verılır. “**Ədəbi-bədii təcübənin inkişafında ənənə və novatorluğun tənqıdı dərki**” adlanan birinci paraqrafda qadın-ana hüququnun sovet ədəbiyyatında öz əksini tapmasına Məsud Əlioğlunun münasibəti nəzərdən keçirilir. Tənqidçinin Səməd Vurğunun Aygün, İlyas Əfəndiyevin Səriyyə, Cəfər Cabbarlının Sevil, Süleyman Rəhimovun Saçlı obrazlarına münasibətində qadının taleyi, qadın emansipasiyası məsələsi diqqətə çatdırılır.

“Aygün” poeması çap olunduğu vaxt tənqıdə məruz qalmışdır. Aygünün ədəbiyyat səhnəsinə gəlişi Səməd Vurğuna qarşı iradların artmasına səbəb olmuşdur. Stalinin ölümündən sonra bu təzyiqlər aradan qalxmış, Səməd Vurğuna qarşı münasibət dəyişmişdir. Bu şəraitdən istifadə edən Məsud Əlioğlu olmuş, Səməd Vurğunun sənətkar mövqeyini müdafiyyə qalxmışdır. Səməd Vurğunun ölümündən sonra çap olunan bu məqalə “Aygün” poemasına ikinci bir həyatı bəxş etmişdir.

Qadın mövzusu ədəbi tənqıdın bütün dövrlərində əsas problem kimi diqqəti cəlb etməkdədir. Qadın obrazları ədəbiyyatın hər bir mərhələsində milli koloritin əsas cizgilərini özündə cəmləşdirirdi. XIX əsrə qədər yazılan əsərlərdə qadın gözəlliyi aparıcı mövzu idisə, XIX əsrdən qadına münasibət dəyişirdi. Bu dövrdən qadın azadlığı mövzusu aparıcı mövqeyə keçirdi. XX əsrin 60-cı illərdə milli ənənə və ədəbi ənənə məfhumu arasındakı qarışıqlığın həlli prosesində diqqət qadın surətlərinin üzərinə yönəlmişdir. Bu sərhəddin müəyyənləşməsi istiqamətində mübahisələrin yer aldığı bir vaxtda Məsud Əlioğlu “Səriyyə haqlıdır mı?”, “Sevildən Saçlıya” məqalələri ilə ədəbi ictimaiyyətin diqqətini cəlb edirdi. Xüsusilə, onun 1961-ci ildə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində çap olunan “Səriyyə haqlıdır mı?” məqaləsi dövrü mətbuatda silsilə məqalələrin yazılmasına səbəb olmuşdur. İlyas Əfəndiyevin “Körpüsəlanlar” povestinin baş qəhrəmanı olan Səriyyə obrazı ədəbiyyata yeni bir mübahisə predmeti gətirmişdir. Cəlal Məmmədov, Məmməd Cəfər Cəfərov, İslam İbrahimov, Elçin kimi tənqidçilər tərəfindən Məsud Əlioğlunun tənqıddə qaldırdığı bu problemə müxtəlif münasibətlər bildirilmişdir.

Məsud Əlioğlu “Nəsrimizdə qadın azadlığı mövzusu (30-cu illər)” məqaləsi ilə 1967-ci ildə qadın mövzusunə yenidən qayıtmışdır. Tənqidçinin Azərbaycan nəsrində qadın azadlığı mövzusunun 30-cu illərlə məhdudlaşdırılması real idi. Qadın mövzusu hər dövrdə aktual olsa da, 30-cu illərdə ədəbiyyatın diqqətini daha çox cəlb etməyə başlamışdır. Sovet ədəbiyyatında inqilabi mövzudan söhbət gedəndə ilk öncə diqqət qadın probleminə yönəldilirdi. Çünki *“inqilabın milli ədəbiyyatda aşkarladığı ən incə, təzadlı mətləblər “qadın mövzusu”nda yazılan əsərlərdə qabarıqdır”*²².

Qadının vəziyyəti, hüquqları, qadın emansipasiyası Məsud Əlioğlunun qələmində tarixi inkişafın fonunda təhlil olunmuşdur. “Aygün”, “Körpüsəlanlar” əsərlərinə münasibətdə sərbəstliyə meyil edən, cəsarətli tənqidçi imzasını görmək mümkündür. Təqiblərə məruz qalan Aygün obrazına obyektiv münasibət nümayiş etdirməsi qərəzsiz tənqidçi şəxsiyyətindən xəbər verirdi. Məsud Əlioğlunun təhlilləri Azərbaycan qadınlığının inkişaf tarixinə qısa bir nəzərdir və ədəbi-tənqidi fikir tariximizə təsirsiz qalmamışdır.

“Məsud Əlioğlunun tənqidində müasir ədəbi prosesin yaradıcılıq problemləri” adlı ikinci paraqrafda tənqidçinin yeni yaranan ədəbi nümunələrə münasibəti tədqiq olunur, onun teatrbağlı görüşlərinə aydınlıq gətirilir. Məsud Əlioğlu ədəbi tənqidin bir çox janrlarına müraciət etmişdir. Monoqrafiya, məqalə, resenziya, problem yazılar, ədəbi oçerklər tənqidçinin istedadının çoxtərəfliliyindən xəbər verirdi. Bu janrlar içərisində kitablar haqqında yazdığı rəylər məhsuldarlığı və fəal tənqidçi mövqeyi ilə diqqəti cəlb edirdi. Bu janr tənqidçidən obyektiv yanaşma tələb edir. Çünki resenziya müəllifi kitab, səhnə əsəri, film haqqında yalnız məlumat vermir, oxucunu müəyyən istiqamətə yönəldir, ona təsir etməyi bacarır, əsərdə qoyulan ideyanın açılmasına kömək edir.

1950-ci ildən başlayaraq, Məsud Əlioğlunun “Azərbaycan” jurnalında və “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində resenziyaları çap olunmuşdur. Balaş Azəroğlunun “Savalan”, Adil Babayevin

²² Əlişanoğlu, T.Ə. XX əsr Azərbaycan nəsrinin poetkası / T.Ə. Əlişanoğlu. – Bakı: Elm, – 2006. – s. 134.

“Gənclik illəri”, Zeynal Xəlilin “İki dünya”, Qasım Qasımzadənin “Ürək döyüntüləri”, Məhərrəm Əlizadənin “Kədər və sevinc” kitabları haqqında yazdığı rəylər “Azərbaycan” jurnalında, Mirvarid Dilbazinin “Qardaşlar”, Bəxtiyar Vahabzadənin “Ədəbi heykəl”, Qasım Qasımzadənin “Bizim dağlar”, Ənvər Məmmədخانlının seçilmiş əsərləri, Məmməd Faiqin “Mənə desələr ki...” kitabları haqqındakı fikirləri isə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində işıq üzü görmüşdür. Məsud Əlioğlu ədəbi prosesdə özünü göstərən yeniliklərə laqeydlik göstərmir, kitablara daxil olan şeirlərin hər biri haqqında qısa məlumat verir, tənqidçi kimi professional yanaşma bacarığını ortaya qoyurdu.

XX əsrdə tənqid yalnız ədəbiyyatla məhdudlaşmır, teatr sahəsini də əhatə edirdi. Məsud Əlioğlunun Cəfər Cabbarlının “Aydın”, “Oqtay Eloğlu”, Bəxtiyar Vahabzadənin “Yağışdan sonra”, İlyas Əfəndiyevin “Unuda bilmirəm” əsərlərinin tamaşaya qoyulması haqqındakı fikirləri “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində işıq üzü görmüşdür. Müəllifin 1968-ci ildə çap olunan “Tənqidçinin düşüncələri” kitabında Mehdi Hüseynin “Cavanşir”, Nazim Hikmətin “Şöhrət, yaxud unudulmuş adam”, Hüseyn Cavidin “Səyavuş” əsərlərinin teatr səhnəsində oynanılması haqqında rəyləri toplanmışdır. Bədii əsərlə dramın səhnə həyatını qarşılıqlı şəkildə təhlil edən Məsud Əlioğlunun incəsənətə olan marağı bu tipli yazıların yazılmasına səbəb olurdu. Müasirlik mövqeyində dayanması ədəbi prosesə öz müsbət təsirini göstərirdi. Təsadüfi deyildi ki, vəfatından əvvəl “Azərbaycan gəncləri” qəzetində çap olunan son məqaləsi teatra həsr olunmuşdur²³. Bu məqalə İskəndər Çoşqunun “Söhrab və Rüstəm” mənzum dramının teatr səhnəsində oynanılması ilə bağlı idi.

Bu baxımdan Akademik İsa Həbibbəylinin *“Məsud Əlioğlu universal ədəbiyyatşünaslıq təfəkkürünə malik görkəmli alim olub”*²⁴ fikri obyektiv səciyyə daşıyır. Çox az tənqidçi tapmaq olar ki,

²³ Abbaszadə, H.A. Dünyadan gör necə insanlar gedib... Xatirələr / H.A.Abbaszadə. – Bakı: Gənclik, –1988. – s. 81.

²⁴ Akademik İsa Həbibbəyli: Məsud Əlioğlu universal ədəbiyyatşünaslıq təfəkkürünə malik görkəmli alim olub // Ədəbiyyat qəzeti. – 2018, 29 sentyabr. – s.27.

tədqiqat apardığı sahə çoxşaxəli olsun. Məsud Əlioğlu o tənqidçilərdən idi ki, tədqiqat predmetinə diqqətlə yanaşır, bədii yaradıcılıqda sənətkarlıq məsələlərinə daha çox diqqət yetirirdi.

İkinci fəslin “Azərbaycan poeziyası və nəsrində sənətkarlıq məsələləri” adlanan üçüncü paragrafında tənqidçinin bu sahədə apardığı tədqiqatların nəzəri-estetik əhəmiyyətindən bəhs edilir. 1937-ci il represiya dalğasından Hüseyn Cavid, Mikayıl Müşfiq, Əhməd Cavad, Əli Razi, Hacı Kərim Sanılı kimi şairlər yaxasını qurtara bilmədilər. Məsud Əlioğlunun “Azərbaycan ədəbiyyat tarixinin” 1957-ci il nəşrinə daxil olan Mikayıl Müşfiq haqqında yazdığı oçerk 50-ci illərdə şairin yaradıcılığına yenidən qayıdırdı.

Hacı Kərim Sanılı yaradıcılığının 60-cı illərdə sistemli şəkildə araşdırılmasına ehtiyac var idi. Belə bir şəraitdə “El şairi” kimi ədəbiyyatda iz qoyan Hacı Kərim Sanılı yaradıcılığına Məsud Əlioğlu müraciət edir, “qolçomaq şairi”, “kiçik burjua şairi”, “keçmiş idealizə edən”, “yeniliyi dərk etməkdən uzaq” kimi sözlərlə şairə qarşı yönəlmiş birtərəfli münasibətin əsassız olduğunu sübut edirdi. Tənqidçinin “Osman Sarıvəllinin yaradıcılığında sənətkarlıq xüsusiyyətləri” məqaləsində şairin “Tut ağacı”, “Gətir, oğlum, gətir”, “Bənövşə” şeirinin simvolikasının təsviri Azərbaycan poeziyasının yenilik keyfiyyəti ilə zənginləşməsindəki böyük əhəmiyyəti üzə çıxarırdı.

Məsud Əlioğlunun Qulu Xəlilovla birlikdə 1960-cı ildə yazdığı “Rəsul Rza” monoqrafiyasının elmi əhəmiyyəti böyükdür. Şairin anadan olmasının 50-ci ildönümü münasibətilə Məsud Əlioğlunun “Azərbaycan müəllimi” qəzetində “Düşündürən poeziya” başlığı altında məqaləsi çap olunmuşdur. Monoqrafiyada Rəsul Rzanın Mikayıl Müşfiq haqqında “Qayıtmadı” adlı poema yazdığı vurğulanır. Şairin “Qızılgül olmayaydı” poemasını Mikayıl Müşfiqə həsr etdiyi bizə məlumdur. Amma “Qayıtmadı” adlı poemanın olması ilk dəfə bu monoqrafiyada işıqlandırılır. Əsərdən verilən parçalardan aydın olur ki, “Qayıtmadı” poeması Mikayıl Müşfiqə həsr olunan ikinci bir əsər deyil, “Qızılgül olmayaydı” poemasının özüdür.

Bu hissədə tənqidçinin roman janrının yaranması və müsbət qəhrəman problemi, satira, yumor və onun müasir nəsrdəki mövqeyi, tarixi roman janrı və onun inkişaf yolları haqqındakı görüşlərinə aydınlıq gətirilir. Belə ki, *“bu dövrki Azərbaycan ədəbi tənqidində nəsrimizlə əlaqədar mütəmadi çıxış edən ən məhsuldar tənqidçilər Məsud Əlioğlu (Vəliyev) və Qulu Xəlilov idi”*²⁵. Məsud Əlioğlunun kompozisiya, süjet, konflikt, xarakter, kolorit, bədii əsərin dili, forma və üslub xüsusiyyətləri, janr tipologiyası kimi sənətkarlıq məsələlərinə marağı 50-ci illərin sonlarından formalaşmışdır. Xüsusilə, onun *“Ədəbiyyat və incəsənət”* qəzetinin ayrı-ayrı saylarında çap olunan *“Bədii nəsrimizdə konflikt, xarakter və kolorit məsələlərinə dair”* adlı silsilə məqalələri əhəmiyyətli hadisə idi.

Məsud Əlioğlu macərəçiliyi bədii əsərlərdə, konkret mövzuda yazılmış tarixi əsərlərdə əhəmiyyətli bir element kimi qiymətləndirsə də, *“Dumanlı Təbriz”* kimi ciddi siyasi bir romanda belə hadisələrin təsvir edilməsini romanın realizmini və tarixi dəyərini aşağı salan bir üslub kimi dəyərləndirmişdir: *“Macərəçilik yazıçını tarixin böyük həqiqətlərini təhrifdən başqa, düşmən qüvvələrinin də bayağı, şit və karikatura təsiri bağışlayan yüngül tərzdə göstərməyə də gətirib çıxarmışdır”*²⁶. Məmməd Səid Ordubadi yaradıcılığını geniş şəkildə tədqiqatə cəlb edən Yavuz Axundlu da bu məqama fikir verirdi: *“M.S.Ordubadinin yaradıcılığına xas olan macərəçilik meyli onun tarixi romanlarının oxucular tərəfindən maraqla oxunmasına imkan versə də, bu əsərlərin ümumi bədii dəyərini aşağı salır”*²⁷.

Məsud Əlioğlunun tədqiqatları göstərir ki, o, ədəbiyyatın yalnız bir sahəsi ilə məşğul olmamış, müəyyən bir janr ilə ədəbi-tənqidi görüşlərini məhdudlaşdırmamışdır. Azərbaycan poeziyası və nəsrində milli kolorit məsələsinin diqqətə çatdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hacı Kərim Sanılı, Osman Sarvəlli,

²⁵ Elçin, İ. Tənqid və nəsr (Azərbaycan bədii nəsr tənqidə (1945-1965)) / İ.Elçin. – Bakı: “Günəş” nəşriyyatı, – 1999. – s. 14

²⁶ Əlioğlu, M.Ə. Bədii nəsrimizdə tarixi roman // – Bakı: Azərbaycan, – 1965. №12, – s.92.

²⁷ Axundlu, Y.İ. Məmməd Səid Ordubadi / Y.İ.Axundlu. – Bakı: Elm və təhsil, – 2012. – s.289.

Məhəmmədhüseyn Şəhriyar poeziyasındakı millilik, nəsrədə tarixi və bədii gerçəklik təhlil olunan əsas məsələlərdəndir. Azərbaycan nəsrinin nəzəri və tədqiqi problemlərinin araşdırılmasında Məsud Əlioğlunun oynadığı rol danılmazdır. Bununla belə, tarixi roman, povest, oçerk kimi janrların, konflikt, xarakter kimi nəzəri məsələlərin təhlilinə yönələn fikirlər Məsud Əlioğlunun nəzəriyyəçi kimi səciyyələndirilməsinə gətirib çıxarmır. Bu tədqiqatlarda o daha artıq dərəcədə öz tənqidçi simasını qoruyub saxlayır.

Tədqiqat işinin bu fəslində əldə edilən əsas elmi nəticələr aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır²⁸.

Tədqiqatın üçüncü fəslı **“Məsud Əlioğlunun ədəbiyyatşünaslıq fəaliyyətinin əsas istiqamətləri”** adlanır. Bu fəslin **“Məsud Əlioğlunun elmi irsində klassik Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi məsələləri”** adlanan ilk paraqrafında Sovet dövrü ədəbi tənqidində klassik irs probleminə tənqidçinin münasibəti diqqət mərkəzinə çəkilir. Xüsusilə, bu müstəvidə Məsud Əlioğlunun **“Nizami möcüzədir – insanlığın mənəvi kainatında!”**, **“Füzuli bizim mənəviyyatımızdır”** cümlələri onların sənətkarlığının eşq və kədər

²⁸ Məmmədova, N.H. 60-cı illər bədii irsdəki demokratikləşmənin, müasirliyin ədəbi tənqidəki dərki // “Ulu öndər Heydər Əliyev irsində multikultural və tolerant dəyərlər” mövzusunda beynəlxalq elmi konfransı, – Bakı: Mütərcim, – 3-5 may, – 2016, – s.188-191; Məmmədova, N.H. Məsud Əlioğlunun ədəbi-tənqidi yaradıcılığında tarixi və bədii həqiqətin dərki // – Bakı: Ədəbiyyat məcmuəsi, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun əsərləri, – 2017. XXIX, № 1, – s. 290-297; Məmmədova, N.H. Məsud Əlioğlunun teatrıla bağlı görüşləri // Ümummillı Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95 illiyinə həsr olunmuş Gənc tədqiqatçıların II Beynəlxalq Elmi Konfransı, – Bakı: Bakı Mühəndislik Universiteti, – 27-28 aprel, – 2018, – s. 1184-1186; Məmmədova, N.H. Rəsul Rza yaradıcılığı Məsud Əlioğlunun tədqiqatlarında // Ümummillı Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95 illiyinə həsr olunmuş Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri mövzusunda IX Beynəlxalq Elmi Konfransı, – Bakı: Mütərcim, – 3-4 may, – 2018, – s. 344-346; Məmmədova, N.H. Məsud Əlioğlunun araşdırmalarında resenziya janrı // – Bakı: Dil və ədəbiyyat, Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı Dövlət Universiteti, – 2018. №2 (106), – s. 241-243; Məmmədova, N.H. Azərbaycan poeziyasında novatorluq axtarırları (Məsud Əlioğlu poeziya tənqidçisi kimi) // – Bakı: Filologiya məsələləri, – 2019. №6, – s. 204-209; Memmedova, N.H. Azərbaycan nesirinin teorik problemleri Mesut Alioğlunun araştrmasında // 4. Uluslararası Mersin Sempozyumu, – Mersin: Mer Ak Yayınları, –22-24 ekim, – 2020,– s. 89-106.

fəlsəfəsinin ideya-estetik qatını dolğunluğu ilə göstərirdi. Heç təsadüfi deyil ki, Azər Turan tənqidçi haqqında belə yazırdı: *“Məsud Əlioğlu Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının qumsallığına eşq və kədər yağmuru kimi yağdı”*²⁹.

Tənqidçi “Füzuli və Üzeyir” məqaləsində isə Füzuli şeirinin fəlsəfi-idraki dəyərini dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun musiqi dili ilə necə ifadə etməsinə diqqəti cəlb edirdi. Müəllif göstərirdi ki, hər iki sənətkarın yaradıcılıq fəlsəfəsi, fikir dərinliyi, Füzuli poeziyasındakı fikrin atəşi ilə Üzeyir musiqisində gözəlliyin zinəti vəhdətdə olduğu üçün qüvvətli sənət əsərləri ortaya çıxmışdır. Tədqiqatçının bu məqalədə uğuru ondan ibarətdir ki, o, musiqi nəzəriyyəsinin müddəalarını Füzuli qəzəli ilə Üzeyir bəstəsinin vəhdəti əsasında elmi əsaslarla sübut etməyə çalışmışdır. Məsud Əlioğlunun klassiklərə münasibətdə Füzuli yaradıcılığına müraciət etməsinin səbəbi Füzuli dühasının fəlsəfi dərk məsələsidir. Əsrlərin sınağından qalib çıxan Füzuli şeirinin dərk edilməzliyi, Füzuli möcüzəsinin poetik izahının çətinliyi, ümumiyyətlə Füzuli şeirinin mənəvi fikir qaynağı tənqidçinin bu qənaətə gəlməsinə şərait yaratmışdır.

Məsud Əlioğlunun Nizami, Füzuli, Mirzə Fətəli Axundzadə yaradıcılığının fəlsəfəsini üzə çıxarmaq əsas məqsədi olmuşdur. Bu tipli məqalələrin yazılmasında ortaq bir təfəkkür tərzini ortaya çıxırdı: hərarətli, ürəyi vətəni üçün çırpınan, klassik mədəniyyətin ənənələrinə bağlı tənqidçi qələmi! Tənqidçi Nizami, Füzuli, Natəvan, Vidadi, Vaqif yaradıcılığının təhlili ilə bir tənqidçi kimi vacib bir missiyanı yerinə yetirmişdir: Xalqı sevmək və öz keçmişini qorumaq. Buna görə də bu tədqiqatların Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xüsusi yeri və rolu vardır.

“Məsud Əlioğlunun elmi-nəzəri irsində realizm və romantizmin problemlərinə müasir elmi baxış” adlı ikinci paragrafda Azərbaycan realizminin bədii-estetik xüsusiyyətləri, Cəlil Məmmədquluzadənin dramaturgiya və nəsrini, Azərbaycan romantizminin milli xarakteri, Hüseyn Cavid romantizminin fəlsəfəsi

²⁹ Turan, A.İ. Eşq və kədər yağmuru // Ədəbiyyat qəzeti. – 2018, 29 sentyabr. – s.9.

haqqında fikirləri təhlil edilərək ümumiləşdirilir, tənqidi realizmin “kiçik adam”, romantizmin “uçurum” konsepsiyası, realizmin cəhalət, nadanlıq, fanatizm, romantizmin xəyal, rəya, ideal, eşq, din anlayışları tədqiqata cəlb edilir, rus realist ədəbiyyatın Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığına, türk romantik ədəbiyyatın Hüseyn Cavid yaradıcılığına təsiri məsələsi araşdırılır.

Azərbaycan romantizminin dünya romantizmi kontekstində tədqiqində yeni mərhələ başlayır. Bu mərhələni formalaşdıran ədəbiyyatşünaslardan biri olan Məsud Əlioğlu Hüseyn Cavid yaradıcılığını tədqiqata cəlb etməklə onun romantizminə bəraət hüququnu verən tənqidçilər sırasına daxil olmuşdur. Belə ki, 1956-cı ildə çap olunan “Məhəbbətin qüdrəti” məqaləsi bəraət hüququ alan Cavid yaradıcılığına ilk yanaşma idi. Onun tədqiqatları 1975-ci ildə çap olunan “Hüseyn Cavidin romantizmi” monoqrafiyasında sistemləşdirilmişdir. Onu da qeyd edək ki, Məsud Əlioğlu “Hüseyn Cavidin romantizmi” monoqrafiyasını “Cavid – sənətkar” adı altında çap olunmasını nəzərdə tutmuşdur. Bu məlumatı onun 1968-ci ildə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinə verdiyi müsahibədə təsadüf edirik³⁰. Ancaq təəssüf ki, tənqidçi bu monoqrafiyanın çapını görə bilmir, monoqrafiya Yaşar Qarayevin redaktorluğu altında çap olunur.

Məsud Əlioğlu Hüseyn Cavidin yaradıcılığının türk romantizmindən, bu romantizmin ideya, mövzu və üslub xüsusiyyətlərindən qaynaqlandığını izah etməyə çalışmışdır. Tənqidçi onun tarixi səpkidə yazdığı dramlarında Əbdülhəqq Hamidin, bəşəri fikirləri fəlsəfi üslubda tərənnüm edən əsərlərində Tofiq Fikrətin, vətənpərvərlik ruhunda yazılmış şeirlərində Namiq Kamalın yaradıcılığının təsiri olduğunu qeyd etmişdir. Hüseyn Cavidin “Öksüz Ənvər” şeiri ilə Tofiq Fikrətin “Yetim” şeiri, “Qız məktəbində” şeiri ilə “Şərmin balama” şeiri, “İlk bahar” şeiri ilə “Gəlin bahar” şeiri, “Vərəmli qız” şeiri ilə “Xəstə çocuq” şeiri arasında olan oxşarlıq tənqidçinin fikirlərini təsdiq edir. Bu mövzu

³⁰ Nəsrimiz haqqında yeni tədqiqat əsəri // Ədəbiyyat və incəsənət. – 1968, 19 oktyabr. – s. 3.

yaxınlığını türk ədibinin Hüseyn Cavid yaradıcılığına birbaşa təsiri kimi qiymətləndirmək düzgün olmaz. Çünki 1913-cü ildə çap olunan “Keçmiş günlər” şeirlər kitabının son şeiri olan “Qız məktəbində” şeiri Tofiq Fikrətin “Şərmin balama” şeirindən əvvəl yazılmışdır. Bu fakt sübut edir ki, belə mövzuları romantizm cərəyanının nümayəndələrinin yaradıcılığında görmək mümkündür.

Məsud Əlioğlu bədii yaradıcılığın fundamental problemlərini həmişə diqqət mərkəzində saxlamış tənqidçilərdəndir. Türk romantik ədəbiyyatın Hüseyn Cavid yaradıcılığına təsiri məsələsinin araşdırılması göstərir ki, Məsud Əlioğlu ədəbi əlaqələr probleminə fikir verən tənqidçi olmuşdur. Ədəbiyyatşünaslıq özünəməxsus mövzu və problemləri olan, bununla belə, dünya xalqlarının ədəbiyyatı və problemlərindən təcrid olunmayan, qarşılıqlı şəkildə inkişaf edən elmdir. *“Heç bir hadisə, heç bir ədəbiyyat digər hadisələr və ədəbiyyatlarla əlaqəsi olmadan kifayət qədər başa düşülə bilməz”*³¹. Buna görə də Azərbaycan romantizminin nümayəndələrinin yaradıcılıq irsini yalnız milli zəminlə təhlil etmək düzgün nəticə hasil etmir. Bu cərəyanların milli və beynəlxalq kontekstini nəzərə almaq lazımdır.

“Bədii yaradıcılıqda “Atalar və oğullar” probleminə Məsud Əlioğlunun yanaşması” adlı üçüncü paragrafda tənqidçinin bu problemə yanaşma tərzini açmaq, bu problemin həllində marksist estetikanın “Atalar və oğullar” konsepsiyasına münasibət bildirmək əsas məqsəd olmuşdur. “Atalar və oğullar” məsələsi ədəbiyyatımızda həmişə aktual olub. XIX əsrdə tarixi şəraitin nəticəsi olaraq, atalar və oğullar münasibətində yeni təzahürlər üzə çıxır, atalar və oğullar ortaq məxrəc tapa bilmir, atanın tələbi oğulun yenilik duyğusu ilə uyğun gəlmir. Mühafizəkar ataların yenilik tərəfdarı oğullara qarşı apardığı mübarizə ədəbiyyatdan da yan keçmir. Belə ki, *“sosialist mütəfəkkirləri isə bu konfliktə ictimai mübarizə müstəvisinə gətirirlər - Ata mürtəcə konservativ köhnəliyi, oğul isə progressiv yeniləşməni*

³¹ Matthew, A. On the Modern Element in Literature: [Electronic resource] / URL:<https://ru.scribd.com/doc/11554174/Matthew-Arnold-On-the-Modern-Element-in-Literature>

təmsil edir və bu ata-oğul mübarizəsi sadəcə yeniliklə köhnəliyin savaşıdan başqa bir şey deyil”³².

Tədqiqatçı problemi xronoloji ardıcılıqla izləmiş, 1850-ci ildən 1930-cu ilə qədər yazılan dram və nəsr əsərlərində “Atalar və oğullar”ın işlənmə xüsusiyyətlərinə nəzər salmışdır. Tənqidçi Şahbaz bəy obrazı vasitəsilə ədəbiyyata gələn maarifçi nəslə, Fəxrəddin, Fərhad bəy, Ömər obrazı əsasında başqa ölkələrdə təhsil alıb Vətəne qayıtdıqdan sonra mülkədarlığa xas qaydaları dəyişmək istəyən gənclərin gələcək arzu və istəklərinə münasibət bildirirdi. İsgəndər, Aydın, Oqtay kimi oğulları “Qəribə adamlar”, “Anamın kitabı” əsərindəki üç qardaşı “Daxili düşmənlər” adlandırır.

İnkişaf etmiş ölkələrin mədəniyyəti ilə tanış olan oğulların atalara qarşı mübarizəsi iki şəkildə özünü göstərirdi. Birinci qismə daxil olan oğullar açıq şəkildə öz öyrəndiklərini tətbiq etməyə çalışırdılar. XX əsrin əvvəllərində başqa bir mənzərə ortaya çıxır. Məsud Əlioğlu bu dövrün oğullarını “qəribə adamlar” nəslə adlandırır. Tənqidçinin “qəribə oğullar”ı anlaşılmaz vəziyyətə salan səbəbləri mənəvi qatda axtarması real cizgiləri əhatə edirdi. Psixoloji qat o zaman üzə çıxırdı ki, onlar dərk etdiklərini açıq şəkildə müdafiə etmir, orijinal etiraz yolu tapırdılar. İsgəndər, Aydın, Oqtay kimi gənclərin həqiqət axtarışına çıxmaları onları birləşdirən cəhətlər idi. Aydının “Artıq mən bir həqiqət deyiləm, mən bir heçəm”, İsgəndərin “Mən heç bir şeyəm”, Oqtay isə “Qoy bu şaşqın bəşəriyyət bir dəfə də olsa həqiqəti görsün, görsün ki, o bir heçdir” ifadələri obrazların cəmiyyətə qarşı etirazının kinayəli nəticəsi idi.

Ədəbiyyatda özünü göstərən “Atalar və oğullar” məsələsi dövrün tələbindən irəli gələn, sovet ideologiyasının prinsiplərinə cavab verən bir problemdir. Burada iki nəsil arasındakı münasibətdən söhbət gedir, bu münasibət yeniliklə köhnəliyin mübarizəsi şəklində təzahür etmişdir. Müasir dövrün prizmasından baxdıqda Rusiya imperiyasının və sovet dövrünün hakim olduğu illərdə ədəbiyyatda

³² Fəhmi, İ.Ə. Atalar və oğullar // Ədəbiyyat qəzeti. – 2018, 13 yanvar. – s. 8-10.

qabarıq şəkildə göstərilən bu tipli mövzulara həmişə yaşıl işıq yandırılıb.

Tədqiqat işinin bu fəslində əldə edilən əsas elmi nəticələr aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır³³.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində əsas elmi yekunların xülasəsi verilir, Məsud Əlioğlunun ədəbi-tənqidi görüşləri haqqında əldə edilmiş elmi-nəzəri müddəalar aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirilir:

- Məsud Əlioğlu bir-birinə zidd iki epoxanın qovşağında formalaşmış tənqidçidir. Sosioloji və estetik tənqidin mövqeyindən baxdıqda tənqidçinin yanaşmalarında ziddiyyətli məqamların üzə çıxdığı aydın görünür.

- Məsud Əlioğlunun tənqidçilik fəaliyyətinin mərhələ təsnifatı verilmiş, hər mərhələnin xarakterik xüsusiyyətləri qruplaşdırılmışdır.

- Bir tənqidçi kimi Məsud Əlioğlunun yetişdiyi milli elmi zəmin tədqiq edilmiş, onun elmi qənaətlərinin formalaşmasında ədəbi-nəzəri fikrin 50-70-ci illər mərhələsi tədqiqata cəlb edilmişdir. Obyektivlik, tələbkarlıq, qərəzsiz fikirlər, yazı texnikasının aydınlığı,

³³ Məmmədova, N.H. Füzuli yaradıcılığı Məsud Əlioğlu tədqiqatında // Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 93 illiyinə həsr olunmuş Gənc tədqiqatçıların IV Beynəlxalq Elmi Konfransı, – Bakı: Qafqaz Universiteti, – 29-30 aprel, – 2016, – s.1099-1100; Məmmədova, N.H. Məsud Əlioğlu yaradıcılığında Şərq və Qərb mədəniyyəti // “XXI əsrdə dünya elminin inteqrasiya prosesləri” mövzusunda Gənclərin Beynəlxalq Elmi Forumu, – Gəncə: “Xəzər Universiteti” nəşriyyatı, – 10-14 oktyabr, – 2016, – s. 374-376; Məmmədova, N.H. Cəlil Məmmədquluzadə irsinin tədqiqi (Məsud Əlioğlunun yaradıcılığı əsasında) // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, – 2017. №2, – s. 88-93; Məmmədova, N.H. Məsud Əlioğlunun Tədqiqatlarında “Atalar Və Oğullar” // Türk Kültür Coğrafiyasında Eğitim və Sosial Bilimlər Sempozyumu, – Ankara: Tebad, – 27-30 iyun, – 2018, – s. 39; Маммадова Н.Г. Творчество Гусейна Джавида в исследовании Месуда Алиоглы // – Украина: “Науковий вісник Міжнародного Гуманітарного Університету”, Серія: Філологія, – 2018. випуск 32 том 1, – ст. 152-155; Məmmədova, N.H. Mesut Alioğlu ve Karşılaşdırılmalı Edebiyyat Sorunu // 5. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi, – Ankara: Asos yayınları, –11-14 temmuz, – 2019, – s. 371-378.

bədii mətinlərin təbiətindən doğan problemlərə diqqət yetirilməsi Məsud Əlioğlunun tənqidçi şəxsiyyətini formalaşdıran amillər idi.

- Məsud Əlioğlu elmi-nəzəri fəaliyyətində tarixilik və müasirlik prinsiplərinə sadıq qalmışdır. Ədəbiyyatşünaslığın bu mühüm kateqoriyalarına həmişə əməl etməsi onu subyektiv mülahizələrdən çəkəndirmiş, bir qayda olaraq obyektiv fikirlər söyləməsinə səbəb olmuşdur. Səməd Vurğunun “Aygün” poemasında Aygün ədəbi tənqid tərəfindən subyektiv tənqidlə qarşılaşanda Məsud Əlioğlu vaxtında əsərə yüksək qiymət vermişdir.

- Məsud Əlioğlu Hüseyn Cavidin yaradıcılığını elmi-nəzəri aspektdə tədqiqata cəlb etməklə, romantizmin tədqiqində yeni bir mərhələ formalaşdırdı, romantizmin çərçivəsini genişləndirdi, ona bəraət hüququ verən tənqidçilər sırasına daxil oldu.

- Məsud Əlioğlu tədqiqat predmetinin mahiyyətinə uyğun təhlil üsulu seçirdi. Realizm və romantizm cərəyanına yanaşmasında bu xüsusiyyəti görmək mümkündür. Cərəyanların tələbindən irəli gələn məsələlərə aydınlıq gətirilməsi tənqidçinin üslubunun ciddi elmi meyarlara söykəndiyini üzə çıxarırdı.

- Tənqidçinin musiqi nəzəriyyəsi, teatr mədəniyyəti ilə bağlı apardığı təhlilləri onun məqalələrinin milli-estetik əhəmiyyətindən xəbər verirdi.

- Məsud Əlioğlu ədəbiyyat tarixinin yazılmasında da yaxından iştirak etmişdir. Bu istiqamətdə aparılan araşdırmalarda milli ədəbi-bədii təcrübənin ayrı-ayrı inkişaf mərhələləri, şəxsiyyətləri barədə əyani təsəvvür yaratması ön plana çəkilmişdir.

- Məsud Əlioğlu nəzəri biliyə sahib tənqidçi kimi nəzərdən keçirilir. 60-cı illərdən sonra yazdığı məqalələrdə sənətkarlıq məsələlərinə diqqət yetirir, tarixi roman, oçerk janrı, konflikt, xarakter haqqında təhlilləri elmi-nəzəri fikrimizə yeniliklər gətirirdi.

- Klassik ədəbi irs problemi tənqidçinin yaradıcılığının ikinci mərhələsində daha qabarıq şəkildə özünü göstərirdi. “Eşq” və “kədər” anlayışlarının açılması istiqamətində olan tədqiqatların ədəbiyyatşünaslığın klassik irs konsepsiyasını formalaşdırdığı fikri irəli sürülmüşdür. Bu anlayışlarının izahına yönələn təhlillər zamanı Məsud Əlioğlunun tarixilik prinsipinə əməl etdiyi aşkarlanmışdır.

- Məsud Əlioğlu ilklərə imza atan tənqidçilər sırasında yer almaqdadır. İlk dəfə olaraq Azərbaycan ədəbiyyatının aktual problemlərindən “Atalar və oğullar” məsələsinə sistemli şəkildə aydınlıq gətirən Məsud Əlioğlu olmuşdur. Hacı Kərim Sanılı, Hüseyn Cavid yaradıcılığına bəraət hüququ verən alimlərdən biri olması dissertasiyada zəngin faktlar əsasında üzə çıxarılır.

Dissertasiyanın əsas mövzu və müddəaları müəllifin aşağıdakı məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Məmmədova, N.H. Füzuli yaradıcılığı Məsud Əlioğlu tədqiqatında // Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 93 illiyinə həsr olunmuş Gənc tədqiqatçıların IV Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları, – Bakı: Qafqaz Universiteti, – 29-30 aprel, – 2016, – s.1099-1100.
2. Məmmədova, N.H. 60-cı illər bədii irsdəki demokratikləşmənin, müasirliyin ədəbi tənqidəki dərki // “Ulu öndər Heydər Əliyev irsində multikultural və tolerant dəyərlər” mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfransının materialları, – Bakı: Mütərcim, – 3-5 may, – 2016, – II hissə, – s.188-191.
3. Məmmədova, N.H. Məsud Əlioğlu yaradıcılığında Şərq və Qərb mədəniyyəti // “XXI əsrdə dünya elminin inteqrasiya prosesləri” mövzusunda Gənclərin Beynəlxalq Elmi Forumunun materialları, – Gəncə: “Xəzər Universiteti” nəşriyyatı, – 10-14 oktyabr, – 2016, – s. 374-376.
4. Məmmədova, N.H. Ədəbi tənqiddə Məsud Əlioğlu imzası // Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 94 illiyinə həsr olunmuş Gənc tədqiqatçıların I Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları, – Bakı: Bakı Mühəndislik Universiteti, – 05-06 may, – 2017, – s. 751-752.
5. Məmmədova, N.H. Məsud Əlioğlunun ədəbi-tənqidi yaradıcılığında tarixi və bədii həqiqətin dərki // – Bakı: Ədəbiyyat məcmuəsi, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun əsərləri, – 2017. XXIX, № 1, – s. 290-297.
6. Məmmədova, N.H. Cəlil Məmmədquluzadə irsinin tədqiqi (Məsud Əlioğlunun yaradıcılığı əsasında) // – Bakı: Azərbaycan

- Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, Humanitar elmlər seriyası, – 2017. №2, – s. 88-93.
7. Məmmədova, N.H. Məsud Əlioğlunun teatrla bağlı görüşləri // Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95 illiyinə həsr olunmuş Gənc tədqiqatçıların II Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları, – Bakı: Bakı Mühəndislik Universiteti, – 27-28 aprel, – 2018, – s. 1184-1186.
 8. Məmmədova, N.H. Rəsul Rza yaradıcılığı Məsud Əlioğlunun tədqiqatlarında // Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95 illiyinə həsr olunmuş Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri mövzusunda IX Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları, – Bakı: Mütərcim, – 3-4 may, – 2018, – s. 344-346.
 9. Məmmədova, N.H. Məsud Əlioğlunun Tədqiqatlarında “Atalar Və Oğullar” // IV Türk Kültür Coğrafiyasında Eğitim və Sosial Bilimlər Sempozyumu, – Ankara: Tebad, – 27-30 iyun, – 2018, – s. 39.
 10. Məmmədova, N.H. Süleyman Sani Axundov yaradıcılığı Məsud Əlioğlunun tədqiqində // – Bakı: Ədəbiyyat məcmuəsi, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun əsərləri, – 2018. XXXII, №1, – s. 222-229.
 11. Məmmədova, N.H. Məsud Əlioğlunun araşdırmalarında resenziya janrı // – Bakı: Dil və ədəbiyyat, Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı Dövlət Universiteti, – 2018. №2 (106), – s. 241-243.
 12. Маммадова Н.Г. Творчество Гусейна Джавида в исследовании Месуда Алиоглы // – Украйна: Науковий вісник Міжнародного Гуманітарного Університету, Серія: Філологія, – 2018. випуск 32 том 1, – ст. 152-155.
 13. Məmmədova, N.H. Azərbaycan poeziyasında novatorluq axtarışları (Məsud Əlioğlu poeziya tənqidçisi kimi) // – Bakı: Filologiya məsələləri, AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, – 2019. №6, – s. 204-209.
 14. Məmmədova, N.H. 60-cı illərin ədəbi prosesində Məsud Əlioğlunun yeri və mövqeyi // – Bakı: Dil və ədəbiyyat, Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı Dövlət Universiteti, – 2019. № 2 (110), – s. 282-284.

15. Məmmədova, N.H. Mesut Alioğlu ve Karşılaştırmalı Edebiyyat Sorunu // 5. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi (Sosyal Bilimlerde Yeni Araştırmalar – II), – Ankara: Berikan Yayınevi, –11-14 temmuz, – 2019, Bandırma, – s. 371-378.
16. Memmedova, N.H. Azərbaycan nesirinin teorik problemləri Mesut Alioğlunun araştırmasında // 4. Uluslararası Mersin Sempozyumu, – Mersin: Mer Ak Yayınları, –22-24 ekim, – 2020,– s. 89-106.

Dissertasiyanın müdafiəsi _____ 2021-ci il tarixində saat _____ -da AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ-1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 115, Akademiya şəhərciyi, Əsas bina, IV mərtəbə, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elektron akt zalı.

Dissertasiya ilə AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat _____ 2021-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 29.10.2021
Kağızın formatı:A5
Həcm: 45082
Tiraj: 100